

**Unai Elorriagaren *Iturria*:
genero literarioaren gatazkaz
eta ipuinen jatorriaz**

*Unai Elorriaga's Iturria: on the conflict of the
literary genre and the origin of the stories*

Paul NATXIONDO ETXEBARRIA
Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco

Jasotze data: 2023.09.15 Onartze data: 2023.10.30

LABURPENA

Artikulu honetan Unai Elorriagaren *Iturria* (Susa, 2019) liburua genero literarioari erreparatzen zaio eta obran nonahi diren metaliteratura zein testu-arteotasun baliabideak aztertzen dira. Elorriagak ipuingintza landu zuen lehenbizikoz liburu horretan eta *short story cycle* edo ipuin laburren ziklo bat ondu zuen. Mota horretako lanetan narrazioak beregainak dira, baina elkarren artean harilkatuta daude, pertsonaien, espazioaren, gaien edota denboraren lan-ketari esker. Gainera, marko narratibo edo narrazio gidari batek saretu ohi ditu ipuin guztiak. Horrela, narrazioak independenteak izan arren batasun handiago baten parte dira eta lotura horiek liburua ziklo bezala irakurtzea ahalbidetzen dute. Orobat, lanketa metaliterarioak eta Ekialdeko Europako tradizio literarioarekin duen harremanak ere batasuna ematen diote *Iturriari*: marko narratiboan bidaia bat eskaintzen da Europa horretan barrena, eta, protagonisten solasaldi literarioen bitartez, ipuin hauen iturriari edo jatorriari buruz hausnartuko da.

Gako-hitzak: literatur generoa; *short story cycle*; Ekialdeko Europako literatura; *Iturria*; Unai Elorriaga.

ABSTRACT

In this article, the literary genre of the book *Iturria* (Susa, 2019) by Unai Elorriaga is considered and the metaliterary and intertextual resources present in the work are analyzed. Elorriaga worked for the first time in this book the production of short stories and completed a *short story cycle*. In this type of work the stories are independent, but they are connected to each other thanks to the elaboration of characters, space, themes or time. In addition, a narrative framework usually links all the stories together. Thus, although the narratives are independent, they are part of a larger union and these links allow the book to be read as a cycle. Likewise, the metaliterary elaboration and its relation to the literary tradition of Eastern Europe also give unity to *Iturria*: the narrative framework offers a journey through that Europe and, through the literary gatherings of its protagonists, reflects on the source or origin of these stories.

Keywords: literary genre; *short story cycle*; Eastern European literature; *Iturria*; Unai Elorriaga.

1. Sarrera. 2. *Short story cycle* edo ipuin laburren zikloa. 3. *Iturria*. 3.1. Genero gatazka. 3.1.1. Gaien tratamendua. 3.1.2. Espazioa eta denbora. 3.1.3. Pertsonaiak. 3.1.4. Giro surrealista. 4. Metaliteratura *Iturrian*. 5. Testuartekotasuna *Iturrian*. 5.1. Testuartekotasun esplizitua. 5.2. Testuartekotasun inplizitua. 6. Ondorioak. 7. Bibliografia.

1. Sarrera

Iturria liburua ipuin laburren ziklo gisa aztertzen hasi aurretik, mota ezberdinetako ipuin liburuez hausnarketa bat eginez hasi nahi nuke artikulua¹. Izan ere, Juan Garziaren *Itzalen itzal* (1994) ipuin bildumaren azal-hegalean azaltzen da hiru motako narrazio liburuak existitzen direla ipuinen antolakuntzari dagokionez. Batetik, dio, ipuin bat bestearen atzean jarri eta elkarrekin loturarik ez dutenak daude; bigarrenik, ipuinak elkarren artean harilkatzen dituzten elementuak biltzen dituztenak, elementu horiek giroa, hizkera zein tonua izan daitezkeelarik²; eta, hirugarrenik, ipuin laburrak narrazio gidari edo marko narratibo batek bilduta ematen direnetakoak ere badaude. Bada, hirugarren mota horretakoa da *Iturria*. Horrela, bat egingo luke nazioartean *short story cycle* izendapena eman zaien gisako liburuekin.

Short story cycle edo ipuin laburren zikloen gisako liburuez hitz egi-tean *Obabakoak* etor dakiguke burura, gurean daukagun mota horretako lanik nabarmenena baita. Nazioartean, berriz, James Joycen *Dublindarrak* (1914) zein Sherwood Andersonen *Winesburg, Ohio* (1919) aipa daitezke eredu esanguratsu bezala. Unai Elorriagaren *Iturria* liburu horien genero

[1] Artikulu hau 2022an aurkeztutako “Literatur generoaren gatazka, metafikzioa eta testuartekotasuna Unai Elorriagaren *Iturrian*” Euskal Ikasketetako Gradu Amaierako Lanaren egokitzapena da. Eskerrak eman nahi dizkiot, beraz, lan horretan zuzendari izan nuen eta artikulu hau idaztera bultzatu nauen Mikel Ayerbe irakasleari. Sarean: <<https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/60713/>> [2023/10/24].

[2] Iban Zalduak, berriz, ondoko banaketa proposatzen du: “ipuin bilduma” izendapena erabiltzen du elkarren arteko loturarik ez duten kontakizunen liburuak definitzeko; aldiz, “ipuin liburu” terminoa darabil nolabaiteko batasuna edo intentzio orokorra duten narrazio liburuak zehazteko. Ikus Zalduaren elkarrizketa hemen: <<https://www.berria.eus/albisteak/71484/>> [2023/10/24].

berekoa litzateke, eta, hain zuzen, *Obabakoak* ekartzen du gogora, bai egituragatik, bai literatura zein ipuingintza erdigunean dituelako une oro. Horrez gain, liburuaren ardatza diren hausnarketa literarioek zein erdigunean jartzen den literatur-sistema bazterreko eta ez oso ezagunak ere erakusten dute emari asko dituen liburua dela.

Gauzak horrela, Elorriagaren azken liburu hori aztertzea izango da artikuluaren helburua. Zeregin horretarako, lehenik eta behin, *short story cycle* motako lanen inguruko sarrera teorikoa egingo da, generoaren beregintasanari buruzko eztabaidak aurkeztuz eta euskal literaturan argitaratu diren mota horretako lanak azaleratuz. Analisiaren atalean, *Iturria* aurkeztu ostean, liburuari batasuna ematen dieten ezaugarriak aztertuko ditugu banan-banan. Ondoren, alderdi metaliterarioari eta testuartekotasun erreferentziei helduko diegu, protagonisten hausnarketa literarioetan sakontzeko eta ipuin hauen jatorriak edota Elorriagaren iturriak zedarritzeko. Azkenik, ikerketa honek emandako ondorioak aletuko ditugu.

2. *Short story cycle* edo ipuin laburren zikloa

Short story cycle kontzeptua Ingramek (1971) landu zuen lehenbizikoz eta honelako definizio hau eman zion: “*a book of short stories so linked to each other by their author that the readers successive experience on various levels of the pattern of the whole significantly modifies his experience of each of its component parts*” (Ingram, 1971, 202. or.). Hau da, autoreak elkarrekin lotzen dituen ipuin laburrez osatutako liburua da, zeinetan irakurleak, osotasunean nabaritzen diren patroiekin jabetzearen ondorioz, nabarmen aldatzen duen zati bakoitzaren irakurketa edo esperientzia. Lan horrekin Ingramek mugarri bat ezarri zuen eta, geroztik, (azpi)generoaren³ inguruko lanak eta eztabaidak ugalduz joan dira, gaur egunera arte. Hala ere, izendapena berria izanagatik, ipuin laburren zikloak historia luzea du eta *Mila gau eta bat gehiago* edota *Dekameron*a idatzi ziren garairaino egin behar da salto lehen aurrekariak aurkitzeko. Dena den, XIX eta XX. mendeetan bereziki ugaltu zen fenomenoaren izena, batez ere Ipar Amerikan (Smith, 2011).

Ipuin laburren zikloaren teorizazioari dagokionez, *short story cycle* izendapenak berak ere eragin du eztabaidarik, terminoaren izendapenak

[3] Ipuin laburren zikloa kokatuko litzatekeen literatura generoaren auzia agerikoago egitearren, (azpi)genero hitza baliatuko dugu, aditu batzuentzat genero beregaina den heinean eta beste zenbaitentzat, aldiz, nobelaren edo ipuingintzaren baitako azpigeneroa den neurrian.

(azpi)generoaren inguruko ikuspuntu inplizitua iradokitzen duen heinean. Izan ere, nobelaren eta ipuinaren generoen arteko eremu lausoan kokatzen den (azpi)genero hau prisma batetik edo bestetik ikertu izan da. Nagusiki, eleberririkiko harremanean aztertu da, literatur genero-hierarkian nobelak duen gailentasunagatik. Adibidez, Dunn eta Morrisek (1995) nobelaren nagusitasun horri garrantzia ematen diote (azpi)generoarentzako beraien terminoa proposatzean: *composite novel*. Uste baitute nobela genero nagusia izanik, aztergai dugun (azpi)generoa bigarren maila batera mugatzen dela terminoan “ipuin laburrak” zehaztean: “in the pigeon house of genre the novel occupies a lofty perch, and any generic label that emphasizes story rather than novel roosts at a lower level” (Dunn & Morris, 1995, 5. or.). Horrenbestez, hobe litzateke obraren osotasuna azpimarratzea, kontakizun laburrari garrantzia eman beharrean: “*Composite novel* emphasizes the integrity of the whole, while *short story cycle* emphasizes the integrity of the parts” (Dunn & Morris, 1995, 5. or.).

Orobat, nobelaren gailentasun horrek eragina du mota hauetako liburuen harrera kritikoari dagokionez. Izan ere, batasuna duten ipuin liburuak loturarik ez dutenek baino estimazio handiagoa jaso ohi dute: “ipuin liburuak eleberrirantz hurbiltzen direnean gora egiten du beren balorazioak ere. Hau da, ipuin solteek edo ipuin soltez osatutako bildumak hierarkian beheago kokatzen ditu kritikak batasuna duten ipuin liburuak baino” (Egaña, 2015, 293. or.). Hots, batasuna duten ipuin-liburuak edo *short story cycle* deiturikoak hobeto baloratzen ditu kritikak eleberrira hurbiltzen direlako, eta, gainera, marko narratibo berean sartzen diren istorioez osatuta dauden aldetik, beraien gaineko kritika egitea ere errazagoa delako.

Smithek, ordea, ondorioztatzen du ikuspuntu horrek balioa kentzen diela ipuin laburrek eta elementu errekurtsiboek forman duten zentralitateari, eta, bere aldetik, ipuin laburren zikloaren izendapena hobesten du: “short-story cycle has become the primary and best descriptor for the genre, because of its emphasis on the short story and the volumes recursive properties” (Smith, 2011, 2. or.). Aldiz, *short story composite* izena proposatu duenik ere izan da, ziklo izaera ez duten liburuak baztertzen ez dituen izen bat proposatzeko ahaleginean: “Rolf Lunden argues for short story composite. His study rightly attends to the tensions between unity and fragmentation that distinguish the genre, and he argues that not every such volume features cyclicity or sequencing” (Smith, 2018, 2. or.).

Beste eztabaidagai nagusia (azpi)generoaren beregaintasunaren ingurukoa izan da. Aipatu bezala, kritikari batzuek nobelaren zein ipuin liburuaren ikuspuntutik aztertu izan dituzte ipuin laburren zikloak, genero beregain gisa aztertu gabe eta eleberri edo ipuin generoaren azpigerotzat ulertuz. Askotan, gainera, egitura esperimental soil gisa ikusi izan da:

En general, el ciclo de cuentos no es un género reconocido por quienes estudian el cuento en España, aunque sus estudios lleguen a recoger estas formas consideradas “fronterizas” o “experimentales” [...] Otro tanto ha ocurrido en el estudio de la novela, donde cierta clase de “novela compuesta” ha sido relegada al ámbito experimental (Antonaya, 2000, 464. or).

Alta, beste aditu batzuek generoaren beregaintasuna defendatzen dute, eleberritik eta ipuin liburutik ezberdintzen dituen ezaugarri bereizgarriak dituela aipatuz:

The short-story cycle is a grouping of independent but interrelated short stories written in prose; shared geographical settings, recurring characters or character types, consistent structural devices, or connected thematic concerns (or any combination of these elements) render what might otherwise be deemed simply a collection a short-story cycle. Therefore, while the cycle is rightly termed a hybrid, it also constitutes a distinct genre (Smith, 2011, 5. or).

Hortaz, genero beregain gisa aztertu zein ez, ipuin laburren ziklo independenteak diren baina aldi berean interdependentzia edo interrelazio bat gordetzen duten ipuinek osatzen duten liburua litzateke; eta obran bertan, erlazio horiek ezartzeko hainbat elementu biltzen dira. Lotura mota ohiko bat hari narratibo baten baitan ipuinak biltzea litzateke, hala nola, *Mila gau eta bat gehiago* edota *Dekameron*a obretan bezala. Hain zuzen, *Obabakoak* aztertzerakoan Olaziregik aipatzen duen “narrazio testuinguru emailea” (1998, 78. or.)⁴ litzateke batasuna zehazten duen elementua, hau da, ipuinei marko narratibo edo testuinguru bat eskaintzen dien narrazio bilbea.

Hala ere, adituek (Antonaya, 2000; Smith, 2011; Visser, 2018) marko narratiborik gabeko ipuin liburuei ere ipuin laburren ziklo izendapena ematea defendatzen dute —eta ez ipuin bilduma—, pertsonaiek, gaiek, espazioak zein denboraren lanketak batasun estua sortzen baitute ipui-

[4] Hori hala izanik ere, lan honetan marko narratiboa edota hari narratiboa aipatzerakoan ere narrazio testuinguru emaileari egin nahi diogu erreferentzia.

nen artean eta bestela ohiko narrazio bilduma izango litzatekeena ipuin laburren ziklo bihurtzen dute. Adibidez, arestian aipatutako *Winesburg, Ohio* edota *Dublindarrak* ipuin liburuak sailkatu genitzake mota horietako lanen artean.

Gurera salto eginez, euskal literaturan gora egin zuten batasuna duten ipuin liburuak 90eko hamarkadan. Iratxe Retolazak, hamarkada horretako liburuak aztertzerakoan, azpialat oso bat eskaintzen die halako ipuin bildumei (2000, 113-146. or.). Lotura tematikodunak, zirkunstantzialak eta *short story cycle* motakoak bereizten ditu berak eta lotura estuena duten liburuen artean Karlos Linazasororen *Zer gerta ere* (1994) eta *Ipuin arriskutsuak* (1994); Jokin Muñozen *Hausturak* (1995) eta Xabier Montoiaren *Gasteizko Hondartzak* (1997) aztertzen ditu.

Eite eta molde askotarikoak dira liburuotan ehuntzen diren ipuinen arteko loturak, baliabide eta mekanismo bereizgarriekin: zenbaitetan denborak eta espazioak lotuko ditu ipuinak; beste zenbaitetan idazle berak idatziriko ipuinak direla esango zaigu. XXI. mendeko euskal literaturan, berriz, hainbat izan dira lotura argia duten ipuin liburuak. Esanguratsuenak aipatzearen: Joseba Gabilondoren *Apokalipsia guztioi erakutsia* (2009); Ur Apalategiren *Fikzioaren izterrak* (2010), Iban Zalduaren *Idazten ari dela idazten duen idazlea* (2012) eta *Biodiskografiak* (2011), Arrate Mardarasen *Pendrive* (2013), Uxue Apaolazaren *Bihurguneko nasa* (2021) edota Goiatz Labandibarren *Amez* (2022), besteak beste. Eta nola ez, ondoren aztergai dugun Elorriagaren *Iturria* (2019).

3. *Iturria*

Kritikaren aldetik harrera ona izan du, oro har, Elorriagaren *Iturriak*, Espainiako Kritika Saria irabazi baitzuen 2019an. Bereziki, ipuin laburren balio literarioa ohartarazi du kritikak. Esaterako, Iban Zalduak (2021) narrazio laburren bikaintasuna nabarmendu zuen, baita horiek harilkatzen dituen hari narratiboa zein beronen ezusteko amaiera ere. Bestetik, Aiora Sampedrok (2019) lanean zehar nonahi den metaliteratura azpimarratu du, esanez “*Iturria* azken lan honen ildo nagusia narratzaileak literatura sorkuntzaren inguruan egiten dituen hausnarketak” direla. Nobela eta ipuin bilduma baten artean dagoen liburua izatea ere begi onez hartu dute zenbaitzuk, Eneko Barberenak, kasu: “Nobela eta ipuin sortaren hibridazioa, horregatik ere aski interesgarria” (2020).

Argumentuak honakoa kontatzen du: Soro Barturen hiltzear dagoen 80 urteko agurea da eta obsesio bat du, Pedro Iturria aurkitzea. Izan ere,

bere gaztetako laguna den Iturriak ipuinak argitaratzen ditu Europa Ekialdeko herrialdeetan zehar, zehazki bi ipuin herrialde bakoitzean, eta Soro ipuin horien atzetik dabil. Horrela, Sorok, bere txikitako lagun Erromanek eta ipuinak itzultzen dizkieten itzultzaileek herrialde horietara bidaiatuko dute ipuinak eskuratu eta komentatzeko asmoarekin, baina batez ere Iturria han harrapatzeko esperantzarekin. Hori da liburu hone-tako hari narratiboa, baina, tarteka, hari hori hautsiz, Iturriak argitaratu-tako ipuinak txertatzen dira, eta, ondoren, berriz harira bueltatuz, ipuin horien inguruko hausnarketa literarioak egiten dituzte pertsonaiek.

Gauzak horrela, Soro Barturen da liburuko protagonista nagusia eta European zehar Iturriaren bila hasten duten bidaia horren erantzulea. Bere ondoan Erroman du, bizi guztiko laguna, agure bat hau ere. Erroman liburuko narratzailea da, narratzaile homodiegetikoa, berak kontatzen baititu Soro eta itzultzaileekin batera European zehar egiten ari diren bi-daiaren kronikak. Hala ere, Soro eta itzultzaileen arteko solasaldi litera-rioetan ez dago narratzaileerik, solaskideen hitz hartzeak bakarrik biltzen baitira. Bigarren mailako pertsonaiei dagokienez, Eszter itzultzailea eta Sororen alaba Leire Barturen nabarmendu behar dira.

Egiturari dagokionez, lau ataletan osatuta dago obra eta atal bakoit-zean herrialde batera mugitzen dira pertsonaiak, Iturriak azken ipuinak argitaratu berri dituen herrialdera, hain zuzen. Lehenengo atalean Pra-gan egongo dira, bigarrenean Budapesten, hirugarrenean Varsovian eta azkenean Moskun. Baina pertsonaiek zapaltzen ez dituzten beste herrial-de batzuetako ipuinak ere agertzen dira, Danimarkakoak eta Suitzakoak, hain zuzen. Horrela, atal bakoitzean hiru ipuin biltzen dira, eta bakarra azken atalean, ez baitago Errusiako ipuinik. Beraz, hamar narrazio labu-rrek osatzen dute obra eta aipatutako marko narratiboak harilkatzen ditu guztiak, Sampedrok (2019) esan bezala, bi plano bereiziz liburuan: bata, hari narratiboak osatzen duena, hau da, kanpoko plano, eta, bestea, ipuinek osatzen dutena, plano intradiegetikoa.

Azkenik, paratestuari dagokionez, izenburuak liburuaren ardatza den Iturria pertsonaiari egiten dio erreferentzia, liburuaren hari nagusia Itu-rriaren bilaketak eta haren idazlanen inguruko solasaldiek osatuko baitu-te. Baina tituluak zerbait gehiago ere iradokitzen du. Elorriagak elkarriz-keta batean esan bezala: “‘iturria’ edo ‘iturburua’ jatorri esanahiarekin erabiltzen dugu. Liburu honetan ipuinen jatorriaz hitz egiten da eta, [...] literaturaren beraren jatorriaz ere bai” (Madariaga, 2019). Hain zuzen, hori da liburuaren gakoetako bat, ipuinei buruzko hausnarketak eta lite-

ratur sorkuntzari buruzko gogoetak egiten baitituzte pertsonaiek, ipuin horien jatorriaren bila, hau da, Iturriaren bila, dabilazan bitartean. Horrela, 'iturria' hitzak presentzia handia du obran, bai gertakizunei dagokienez eta bai paratestuan ere. Egiazki, aurkibidean antzematen den bezala, ikusi daiteke 'iturria' hitzak ere batasuna ematen diola obrari, liburuaren osatzen duen atal bakoitzak hitz hau daramalako izenburuan, polisemia joko bat sortuz: "Iturriko mamuak", "Eszterren iturria", "Iturria lanbrotan" eta "Erleak iturrian".

3.1. Genero gatazka

Liburuak ez du eleberri edo ipuin bilduma tradizionalaren itxurarik, independenteak diren, baina aldi berean hari baten bitartez lotuta dauden ipuinek osatzen baitute. Elorriagak berak liburuaren aurkezpenean zera esan zuen auzi honen inguruan: "Nobelaz mozorrotutako ipuin-liburu bat da. Hari bat dauka, baina hori artile ere bihurtu da; gehiago esango nuke, soka ere bihurtu da. Mozorroa bihurtu da ipuinak eurak baino potoloagoa" (Ugarte, 2019). Izan ere, hari edo marko narratiboak, hau da, Iturriaren bilaketak eta beronen ipuinen inguruko elkarriketek, pisu handia dute, Iturriaren bilaketa nola bukatuko den zain baitago irakurlea, tentsioan.

Horregatik, marko narratiboak batasuna ematen dio liburuari eta ipuinak harilkatzen ditu, eta, esan daiteke, horrekin batasun handiagoa lortzen duela hari narratiborik ez duten beste ipuin laburren ziklo batzuek baino. Hori dela eta, eleberri itxura hartzen du obrak, baina Elorriagak *Ahoz Aho* (2019)⁵ saioan aipatzen duen bezala, irakurleak erabaki behar du ipuin bilduma bat, eleberri bat edota beste zerbait bada⁶. Zalduak (2021) eta Ezkerrak (2019) esaterako, ipuingintza jartzen dute erdigunean liburuaren kritika egitean. Zalduak ipuinen bikaintasuna azpimarratzeaz gain, hari narratiboaren ezusteko amaiera "nobelagintzak ipuingintzari eginiko omenaldi gisa" ikusten du, eta, Ezkerraren ustez, "ipuinak dira "'Iturria'-ko benetako harribitxiak".

Ipuin horiek harilkatzeko lan handiena hari narratiboak egiten du, baina horretaz gain, ipuinak elkarrekin lotzen dituzten elementu ugari

[5] Sarean: <<https://www.eitb.eus/eu/telebista/programak/ahoz-aho/bideoak/osoa/6829999/>> [2023/10/24].

[6] Deigarria deritzogu egileak berak nobela eta ipuinen generoa bereizi arren, "beste zerbait" gisa izendatzea ipuin laburren zikloaren (azpi)generoa.

ere badaude. Izan ere, ipuinak euren artean ezberdinak diren arren, batasuna ematen dieten elementuak nabarmentzen dira, eta horrela ikusi dute kritikariek ere. Esaterako, Sampedroren (2019) ustez: “familia, memoria, arroztasuna, aurrekarietako lotura” dira ipuinetan zehar errepikatzen diren gaietako batzuk. Eta gaiez haratago, espazio eta denboraren trataerak, ipuinen girotzeak eta tonuak, zein askotan nabarmena den kutsu absurdo, surrealista eta fantastikoak ere ematen die batasuna ipuinei.

Horrela, ipuin bakoitza beregaina da eta batasuna du berak bakarrik, baina, era berean, batasun handiago baten parte da, ezaugarri berdinak dituzten gainerako ipuinekin ziklo bat osatuz. Aldi berean, ipuinek osatzen duten plano intradiegetikoak kontrastea eragiten du hari narratiboarekin, plano bakoitzak dituen ezaugarri bereizgarrien ondorioz. Baina ezaugarriak osagarriak direnez, puzzle bateko piezen antzera osatzen dute kontakizunaren ibilbidea. Beraz, liburua osatzen duten atalek elkarrekin dituzten harremanek kontakizun borobil bat osatzen dute. Jarraian, ipuinen arteko loturak ezartzen dituzten eta liburuari batasuna ematen dieten ezaugarri edo baliabide horiek mahaigaineratuko ditugu banan-banan.

3.1.1. *Gaien tratamendua*

Ipuin laburren zikloetan gaia sarritan erabiltzen da kontakizunak harilkatzeko eta liburuari batasun tematiko bat emateko. Gai bera narrazio ezberdinetan zehar errepikatzeak garapena eta kohesioa ematen dizkio liburuari: “Es evidente, pues, que el uso de un tema o motivo como elemento común refuerza la unidad del ciclo de cuentos al crear un ambiente de características concretas e identificables por reiterativas” (Antonya, 2000, 450. or.).

Beraz, *Iturriako* ipuinetan zehar jorratzen diren gaiei helduz, esan daiteke betiko gaiak lantzen direla: heriotza, arroztasuna, zahartzaroa, bakardadea. Baina, Ezkerrak (2019) aipatzen du, nahiz eta gaiak ezagunak izan, ez direla betiko ipuinak eta berritasuna eskaintzen dutela. Hasteko, bai hari narratiboan eta bai ipuinetan duen presentziagatik, indar handia hartzen duen gai bat heriotza da. Batetik, Soro Barturen gaixo dago eta hiltzen ari da, behin eta berriz errepikatzen du ideia hori; eta, hain zuzen, heriotza hurbil izateak eskatzen dion presak eramaten du ibilbide zoro hau egitera eta izaera karismatiko bat izatera. Ipuinei dagokienez, berriz, ia guztietan errepikatzen den gaia da heriotza. Batzuetan erabateko ga-

rrantzia du, “Ozpinarena” ipuinean, esaterako, Zuricheko bigarrean: ipuin horretan familia bateko aitaren tradiziozko ehorzketa pagano bat kontatzen da, zeinetan familiako kide batzuk etxe bati atea kentzen dioten, aita ate horrekin lurperatzeko⁷. Horrekin batera, asko dira heriotza presente dagoen ipuinak: “Zuloa egin dute”, non akzioa hil-auto batean gertatzen den; “Egurra eta soka”, zeinetan neba-arreba bi urkamendira doazen urkatuak ikustera edota “Ehiza ez da erantzuna”, zeinetan protagonista hilda dagoela iradokitzen den.

Sari jorratzen den beste gai bat arrotasuna edo *bestearekiko ezberdintasuna* da. Esaterako, “Ez dira gureak” ipuinean izenburutik bertatik antzematen da gaia, eta argumentuan berretsi egiten da, mamuak eta munstroak jaiotzen diren etxe batzuetan dituzten tradizio eta ohitura ezberdinen inguruan ardazten baita ipuina, talka sortuz “gutariko” bat “beste” horien etxera lan egitera joaten denean. Horrela, ipuin honetako mamuek eta beste ipuin batzuetan agertzen diren elementuek errealismo magikoaren ukitua ematen diete Elorriagaren ipuinei. “Bederatzi egun” ipuinean, berriz, “gu vs. besteak” talka berriro nabarmentzen da, etxe batean bizi den familia kanoniko eta dirudun bat eta kalean dagoen atzeritar familia behartsu bat kontrajartzen baitira. Narrazioaren fokua etxeko familiaren gainean jarritz, kanpoko familiari buruz eta gertatuko denari buruz informazio gutxi ematen da, eta horregatik, estutasuna eta ezjakintasuna nabarmentzen dira ipuin honetan.

Hirugarrenik, Elorriagak *SPrako tranbia* eleberrian ere landu zuen zahartzaroaren eta gaixotasunaren gaia oso agerikoa da liburu honetan ere. Marko narratibotik bertatik hasita, protagonistak laurogei urte inguru dituzte eta behin eta berriz errepikatzen dute bi agure direla eta hiltzear daudela. Hain zuzen, Iturriaren bilaketa ez da soilik arrazoi literarioengatik edo Sororen obsesio batengatik hasiko. Sorok Iturria bilatu nahi du bere gaztetako laguna ezagutu zuen garai hartara itzultzeko, gaztetako sasoi eta oroitzapen horiek berreskuratzeko:

Hainbeste hegazkin, hainbeste hotel, horren nekagarria guztia, gure adinean... Iruditzen zait, hala ere, hori dela kontua: adina. Horrela ulertzen dut nik, ez garela Iturriaren bila ari, ez dela hori Sororen azken

[7] Istorio hori, errealitatean oinarrituta dago, Txernobyngo istripu nuklearra gertatu zenean, erradiazioa dela eta herritik kanporatu zituzten biztanleek atean egiten baitzituzten ehorzketak. Ander Izagirre kazetari eta idazleak *Regreso a Chernobil* (2014) izeneko lana kaleratu zuen eta erreportaje batean hizpide izan dugun ipuin horretako gertakariak kontatzen ditu, errealitatean gertatu ziren bezala. Sarean: <<https://www.jotdown.es/2014/02/>> [2023-10-24].

asmoa, baizik eta beste adin baten bila ari dela, Ingalaterran zeukan adina, ikasketetako, arraunean zebilenekoa... Denok bilatu izan dugu adin hori inoiz, beti egin izan da, baina obsesionatu egin da Soro (133)⁸.

Ipuinetan ere presentzia berezia du zahartzaroak. Adibidez, Pragako bigarren ipuinean, “Belarraren ardura”, protagonistak esaten du izeko guztiak hil zaizkiola eta bakarria geratzen zaiola, izeko Hana, zeina zaharra baita eta bere etxean bakarrik bizi da. Horren aurrean, protagonistak ez daki nola jokatu eta izekoren etxe aurrean dagoen belardira joaten da izekoren etxeari begiratuzera⁹.

3.1.2. Espazioa eta denbora

Espazio partekatu bat izatea, hau da, narrazioetan atzeko plano komun bat agertzea, ipuinak elkarrekin lotzen dituen elementu esanguratsua da. Dunn eta Morrisek (1995) azaltzen duten bezala, espazioak aukera asko eskaintzen ditu interrelaziorako elementu gisa, zehatz definitutako espazio komun batek beharrezko erreferentzia marko bat eskaintzen baitio irakurleari, irakurtzen ari den bitartean esanahiak sortzen eta loturak egiten laguntzen diolako. Hortaz, espazio komun bat izateak, istorioak elkarrekin lotzeko beste elementu batzuk agertzea errazten du, leku edo komunitate bat osatzen duten pertsonaiak, esaterako: “Las relaciones entre personajes que surgen cuando el ciclo emplea un lugar como elemento de cohesión resultan, además, en una comunidad que, al establecerse también como punto común, otorga más fuerza al carácter unitario del ciclo de cuentos” (Antonaya, 2000, 421. or.).

Hau da, espazio partekatua komunitatea sortzen laguntzen du eta komunitate hori osatzen duten pertsonaien agerpena errazten. Horrela, istorioz istorio, pertsonaien esperientzia eta sentimenduak azaleratuz, espazio horretako pertsonaiek partekatzen duten identitate kolektibo bat eraikitzen da. Askotan, identitate kolektibo hori da, espazioaz haraindi, batasuna ematen diona zikloari. Xabier Montoiaren *Gasteizko Hondartzak* izan daiteke horren adibide paradigmatico bat.

[8] Elorriaga, U. (2019), *Iturria*, Zarautz: Susa liburutik hartuak dira adibide guztiak eta ondorengo aipuetan, liburu horretako orrialdeak soilik aipatuko dira parentesi artean.

[9] Ipuin honi buruz *Ahoz Aho* (2019) saioan Elorriagak zioen bere esperientzia pertsonaletan oinarritutakoa dela, berak Pili deitzen zen izeko bat baitzuen, geratzen zitzaion bakarria, etxean bakarrik eta gaixo zegoena eta ez zekien nola jokatu egoera horren aurrean.

Aztergai ditugun ipuinetan ez dago, ordea, gertakari guztiei atzeko plano komun bat eskaintzen dien espazio partekaturik. Are gehiago, zehaztasun geografiko gutxi ematen dira ipuinetan, ez baita leku izenik aipatzen ezta espazioaren deskribapenik egiten. Denborari dagokionez ere ez dakigu noiz gertatzen diren istorioak, ez baita erreferentzia puntutat har dezakegun gertakari historikorik zein bestelako xehetasunik ematen. Unibertsaltasuna iradokitzeko, Elorriagak leku-izenak zein denborazko erreferentziak ezabatu egin ditu eta edonon zein edonoiz gertatzeko bezalako gauzak deskribatzen ditu. Hortaz, espazio zein denbora ezezagun batean kokatzen dira ipuinak, edo beste era batera esanda, *kronotopo indeterminatua* nagusitzen da ipuinetan, Iser eta Ingardeni jarraituz Azkorbebeitiak (2018, 37. or.) proposaturiko terminoa geure eginez.

Ematen zaizkigun arrasto edo lagungarri bakarrak pertsonaien izenak dira, narrazio batzuetan guretzat ezagunak diren izen zein abizenak baitituzte pertsonaiek: Margarita Maguregi, Isabel, Eli, Rosa. Eta beste batzuetan atzerrikoak zein arrotzak diren izenak dituzte: Merdja, Axel, Axle. Hain justu, auzi hori jorratzen da liburuko pasarte honetan:

- Aurrera ipuinarekin: izenak, Eszter? Axel, Merdja. Nongoak dira? Nongoak iruditzen zaizkizu?
- Ez dakit, hemen ingurukoak, Europa ekialdekoak, erdialdekoak...Ez dakit...Alemaniakoa beharbada “Axel”, Suediakoa. Ez da erraza.
- Horretarako egin duela iruditzen zait, Eszter, erraza ez izateko, erraz ez identifikatzeko izen horiek, berehala ez identifikatzeko... (200).

Ipuin batean bakarrik ematen dira kokapen geografikoaren inguruko arrasto batzuk. “Egurra eta soka” izeneko narrazioan, neba-arrebak urkamendira bidean doazela atzerritar talde batzuekin egiten dute topo eta haiekin dituzten elkarriketetan nongoak diren eta nora doazen esaten dute: lehenengo lagun taldea Galiziara doa, baina armeniarrek dira, neba-arreba protagonistekin topo egin dutenean Zipretik datozen arren. Neba-arrebek, ez dute ez Armenia ez Zipre ezagutzen, izen arrotzak dira haientzat, baina Galizia badakite non dagoen eta atzerritarrek bide onetik al doazen galdetzean baietz erantzuten diete. Aldiz, beste lagun taldean zenbait judu daude eta “erdi alemanez, erdi frantsesez” (169) egiten dutela esaten da, eta, gainera, neba-arrebek ere frantsesez zerbait dakitela aipatzen da. Hortaz, orri gutxitan hainbat leku aipatzen dira eta lortzen den efektua irakurlea nahastea da, ematen diren izenek ez baitute

loturarik bata bestearen artean. Horrek, zehaztugabetasuna areagotu egiten du, espazio ezezagun batean kokatuz istorioa¹⁰.

Alta, hari narratiboari dagokionez, leku-izenak agertzen dira, hiriburuz hiriburu bidaiatzen baitute pertsonaiek Iturriaren lorratzen atzetik. Pragan daudela hasten da liburua, eta Pragakoa da irakurleak irakurtzen duen lehenengo ipuina. Horren atzetik Budapestera doaz protagonistak, jabetzen baitira Iturriak han argitaratu dituela azken bi ipuinak. Ondoren Varsoviara mugitzen dira, eta, azkenik, Errusian hartzen dute azken parada. Edonola ere, kontakizuna *in media res* hasten da, Danimarkan eta Suitzan egon zireneko ipuinak ere txertatzen baitira, lehenago pertsonaia herrialde horietan ere egon direla aditzera emanaz. Aitzitik, nahiz eta hainbeste herrialde zapaldu, ez da espazio horien deskribapen geografikorik egiten, hoteletan zein bestelako espazio txikietan kokatzen baitira gertakari gehienak.

Ondorioz, ipuinetako eta hari narratiboko espazio eta denboraren tratamendua deskribatu ostean, gorago aipatutako kontraste osagarriaren ideia berrartu behar da. Izan ere, ipuinetan nagusi den zehaztugabetasun horrek kontrastea eragiten du hari narratiboaren ezaugarriekin. Hari narratiboan, herrialdeen, hiriburuen, zein hotelen izenak ere zehazten baitira eta denborari dagokionez gutxi gorabehera kokatu egin daiteke kontakizuna, pertsonaiek egiten dituzten aipamenetatik abiatuta. Hortaz, bide paraleloa egiten dute ipuinek zein hari narratiboak, bakoitza bere elementu bateragarriekin, eta liburuaren amaieran, Iturria ezagutzeari, gurutzatu egingo dira biak, elkar osatuz eta elikatuz.

3.1.3. *Pertsonaiak*

Esan bezala, espazio partekatu bat eraikitzeak bertan bizi diren pertsonaia azaleratzen laguntzen du eta horiek sarritan istorio baten baino gehiagotan agertzen direnez, loturak egiten laguntzen dute. Pertsonaia indibidualak edo kolektiboak izan daitezke eta, beraz, protagonista bakar bat zein bat baino gehiago izan ditzakete zikloek. Beraz, komunitate baten parte diren protagonista ezberdinak agertu ohi dira ipuinetan zehar eta bata eta bestearen ikuspuntuek osatu ohi dute liburua. Horregatik, kolektiboak indibidualak baino pisu handiagoa du, pertsonaien arteko

[10] Bestalde, espazioari dagokion arrotasun hori denboraren auzian ere berresten da, poltsikotik ateratako ordenagailu batek eta urkatze publikoek bat egiten duten heinean.

interakzioetatik lortuko baita mundua errepresentatzea. Hori dela eta, komunitatea izango da benetako protagonista eta komunitate horrek goian aipatutako identitate kolektibo hori errepresentatzen du. Alegia, ipuin laburren zikloak aproposak dira sentimendu partekatutako islatzeko; sarritan, gatazkatsua diren momentu historikoetan girotzen dira, gertaera sozialek uzten duten azterna sakona irudikatuz pertsonaia ezberdinen bitartez.

Aitzitik, *Iturria* osatzen duten ipuinetan pertsonaiak ez dira erreprekatzeko eta ez da istorio bateko eta bestekoen arteko loturarik antzematen. Izan ere, kontakizunak espazio eta denbora zehaztugabe batean kokatzeak ematen duen urruntasun sentsazioa dela eta, ipuinetako protagonisten arteko loturarik eza areagotzen da, eta, zentzu horretan, ez dute aipatutako kolektiboa edo komunitatea osatuko.

Marko narratiboko pertsonaiei dagokienez, ordea, protagonista nagusia Soro Barturen da, berarengan jarria baitago narrazioaren fokua. Soro ia lau urte dituen agure aberats bat da, nahi duena esan eta egiten duena momentu oro, eta obsesionatu egin da bere gaztetako lagun Iturriak European zehar argitaratzen dituen ipuinekin. Hortaz, bera da bidaiari hastearren erantzulea eta berak bakarrik ezagutzen duen liburuaren amaieran ezagutuko den ezusteko sekretua. Hau da, egiazki, Pedro Iturria ez dela inor, Soro bera dela ipuin guztien egilea eta itzultzailea, eta Iturria Sorok sortu duen fikziozko egile bat dela. Sekretu hori ezagutaraztearekin ematen zaio amaiera liburuari eta horrekin batera Iturriaren atzean gorpuzten den pertsonaia ere agertzen da, Alan Pienaar, hau da, benetan Sorok Ingalaterran ezagutu zuen laguna eta European zehar Sorok bidalitako ipuinak argitaratzen ibili dena. Aipatutako ezusteko amaiera horrek liburua beste begirada batekin irakurtzera eramaten du irakurlea, esaten diren gauzak berrinterpretatuz, ipuinen egilea eta itzultzailea Soro dela jakin ostean.

Pedro Iturria dugu beste pertsonaia nagusi bat, fisikoki agertu ez arren haren inguruan egiten baitute bira hari narratiboko gertakizunek. Iturria Ingalaterran bizi den euskalduna da, han ezagutu ziren Soro eta bera gaztaroan, baina ez dira harrezkero ikusi. Iturriak testuak idaztea du gustuko eta European zehar argitaratzen ditu. Hala ere, esan bezala, amaieran jabetzen gara benetan fikziozko idazle bat dela, Sorok sortua. Hain zuzen ere, Sorok Iturria aitzakia edo bitarteko bezala sortu baitu bere ipuinak berriz itzularazteko, berrirakurtzeko eta komentatzeko. Hots, beste bizitza bat emateko. Liburuan zehazten den bezala, Soro

kezkatuta baitago ipuinak iraungi egin ote diren: “Zaharkituta dago Iturria, Eszter? Hori da nire arduretako bat” (93). Egiazki, Soro bere bizitzako azken fasean baitago eta etorkizunerako balio duen herentzia literario bat utzi nahi baitu.

Erromanek, Barberenak (2020) aipatu bezala, “kontrapuntua eskaintzen dio” Soro axolagabe eta barregarriari. Narratologiari dagokionez, lehenengo zein hirugarren pertsonan kontaktzen ditu gertakariak, eta, bera ere istorioaren parte denez, narratzaile homodiegetikoa da. Zehazki, narratzaile lekukoa da, Sororengan jartzen baitu fokua, bere inguruko gertakariak kontaktuz. Alderdi hori gakoa izango da Sororen sekretua mantentzeko eta hari narratiboaren tentsioari eusteko, izan ere, Erromanek ere ez du ezagutzen Sororen sekretua, eta horregatik, irakurleari ere ez zaio errebelatuko. Hala ere, Erromanek ondo ezagutzen du Soro eta bien arteko elkarrizketak zein Sorori buruz kontaktzen diren gertakariak puntu umoretsua gehituko die liburuari¹¹.

Bigarren zein hirugarren mailako pertsonaiei erreparatuz, Eszter Nagy zein Leire Barturen aipatu behar dira, hurrenez urren. Eszter argentinarra da, eta ez dirudi kasualitatea, Elorriagak *Artefaktua* (2020) programan Borges zein Cortázar idazle argentinarrak aipatzen baititu bere gaztetako erreferentzien artean, eta, beranduago ikusiko den bezala, horien eragina ere nabari da liburu honetan. Hala ere, Hungarian bizi da Eszter, eta horregatik kontratatzen du Sorok, Iturriaren ipuinak hungarieratik gaztelaniara itzul ditzan, ez baitute aurkitu hungarieratik euskarara itzuliko duen inor. Eszter gainerako itzultzaileak baino gehiago gustatzen zaio Sorori eta horregatik kontratatzen du denbora luzeagoz, bere liburuaren inguruko hausnarketak eta itzulpenak gustuko baititu. Bere pertsonalitatea ere atsegin du, argentinarrak ez baitio Sorori eta bere ateraldi ironikoei inongo beldurrik eta ongi moldatzen da bi agure zaharren bizitzara. Eszterrek itzultzaile gisa betetzen duen paperak gogoetak sorrazten ditu eta literatura ez hegemonikoen inguruko errealitate bat jartzen du erdigunean, erakusten baitu nolako zaila den hungariera bezalako literatura ez hegemoniko batetik euskara bezalako hizkuntza txiki batera itzultzea edo hori egiten duen norbait aurkitzea¹². Hain zuzen,

[11] Erromanen protagonismoak eta narratzaile izaerak bestelako hipotesietarako bidea ere irekiko luke: izan ere, Soro pertsonaiaren bidez irakurle eta idazlearen arteko mugak ezabatu egiten dira bukaeran eta, maila metafikzional hipotetiko batean, esan genezake, liburuaren benetako idazlea Erroman izanik, eta Sororen jokoari jarraituz, dena bere asmakeria izan daitekeela (Iturria Sororen asmakeria den neurri berean).

Elorriagak berak Bodorren *Artzapezpikuaren bisita* itzuli zuenean ere gaztelaniatzko itzulpen bat baliatuz itzuli baitzuen euskarara.

Hori da, zehazki, Leire Barturenegituen duena, Eszterrek gaztelaniara itzultitako ipuinak euskaraz jartzen baititu bere aitaren eskariz. Leire Barturen da liburuiko bigarren eta azken emakumezko protagonista eta bere zeregina Iturriaren pausuen atzetik ibiltzea zein aitarentzat ipuinak euskaratzea da. Horrez gain, ez da ia inoiz agertzen lehen planoan, baina atzetik egiten duen lana ezinbestekoa da Iturriaren bilaketa-rekin jarraitzeko.

3.1.4. *Giro surrealista*

Gaiak landu diren atalean ikusi den bezala, ipuinetan halako giro surrealista zein absurdo bat eta kutsu fantastiko bat nabari dira. Estetika horren harira mintzo da Samp Pedro (2019): “Ipuinen estetika surrealismoaren eta absurdoaren artean dabil. Pertsonaien ekintzak usu ulertezinak gertatzen dira magiarentzako lekua dagoen dimentsio batean uler-tzen ez badira. Errealismo magikoaren ukituak ditu, beraz, Elorriagaren fikzioak”. Horrela, gertakariak harrigarriak eta iradokitzaileak dira, irakurlea ezustean harrapatzen dutenak. Esaterako, “Lanbrotan” ipuinean, sentsibilitate handiz kontatzen da dementzia duen emakume zahar baten eta bere ahizparen arteko elkarriketa, zaharra ospitaleko ohean datzan bitartean. Halako batean, emakume zaharra iraganean jazotako gertakari lazgarri batzuei buruz hizketan dabilen bitartean, gelako leihotik lanbroa sartzen hasten da, eta horrekin batera, lanbrotan igeri ari diren koloretako arrainek hartzen dute gela. “Ortozik eta zikin” ipuinean berriz, kalera irteteko debekuaren ondorioz etxean bakarrik dagoen protagonistaren hondatzea kontatzen da, egunak joan ahala azkura jasanezin batek hartzen diolarik gorputza, eta gutxinaka, hazka eginez, arrakalatuz joaten zaio azala, azkenean hauts bihurtzen den arte.

Gertakari surrealista horiekin batera, ipuinen girotzea eta tonua grisa da beti, pertsonaiengan mina, ardura edota arrotasun sentimenduak gailentzen direlako, eta ez dago, hortaz, umorerako tarterik. Gauzak horrela, Erromanek liburuaren hasierako orrietan horrela deskribatzen ditu ipuinok: “bihurriak dira, nahasiak, buruko min batzuk ematen dituz-

[12] Liburu honetan itzulpengintzak duen presentzia eta garrantzia luzaz jardun daiteke eta etorkizunean itzulpengintzaren arloko lan bati bidea zabal dakioko. Aldiz, lan honen mugak direla eta, aipamen labur batzuk baino ez dira egingo.

tenak, baina azkenean eskertzen direnak” (10). Eta horregatik, esan beharra dago Elorriagak itzuli zuen Àdám Bodorren *Artzapezpikuaren bisita* (2011) eleberria gogorazten dutela, Bodorren lanean ere giroa zeharo grisa baita eta gertakariak surrealistikak eta harrigarriak, beranduago azalduko den bezala. Zentzu horretan, beste behin nabarmendu behar da ipuinen plano intradiegetikoaren eta hari narratiboaren arteko kontraste osagarria, ipuinetan gailentzen den giro grisaren beste aldean tonu umoretsu eta sarkastikoz jositako hari narratiboa baitago, zeina, Sororen izaera karismatikoak zein ekintza barregarriek lagunduta, ipuinak baino arinago irakurtzen den. Aldiz, gertakari absurdoak bi planoetan errepikatzen dira, ipuinetan aipatu gertakari surrealistez gain, Sorok itzultzaileei egiten dizkien galdeketa absurdoez jositako baitago hari narratiboa. Solasaldi horietan, Sorok tonuz kanpo eta errespeturik gabe hitz egiten die itzultzaileei eta inora ez daramaten hausnarketan inguruan egiten ditu galderak:

- [...] Zergatik, Joseba? Zergatik da hain kursia, orain arte inondik inora ere kursia izan ez den Iturria? Ala kardamiruak ez dira kursiak?
- Ez dakit, nik...
- Zergatik dira kardamiruak kursiak eta zozoak ez, aztoreak ez, legatzak ez? Kardamiruak ez direlako jaten? (57. or.).

Beraz, esan behar da tonu absurdo zein surrealista horrek ere batasuna ematen diola lanari, nonahi baitago liburu osoan zehar.

4. Metaliteratura *Iturrian*

Hari narratiboaren tentsio gune nagusia Iturriaren bilaketan dagoen arren, hori aitzakia bat da liburuan benetan mamia duten atalak aurkezteko, hau da, herrialde ezberdinetan argitaratzen diren hamar ipuinak eta horiei buruzko hausnarketa literarioak. Hots, metaliteratura izango da liburuaren ardatz nagusietako bat. Metaliteratura edo metafikzioa, Waughten (1984, 2. or.) arabera, fikziozko idazmolde bati ematen zaion izendapena da, zeinak, autoerreflexiboki eta sistematikoki, fikzioaren eta errealitatearen arteko harremanari buruzko galderak planteatzeko bere artefaktu izaeran jartzen duen atentzioa. Edo, beste modu batera esanda, “literatura literaturaz mintzo denean erabiltzen da metaliteratura hitza” (Igerabide, 2008, 562. or.).

Lanketa metaliterario hori hari narratibo osoan zehar nabarmentzen da, ez, ordea, ipuinetan, horietan ez baita behin ere literaturari buruz

hitz egiten. Aldiz, marko narratiboan, Iturriaren sorkuntza literarioei buruzko gogoetak egiten dituzte pertsonaiek; Sorok, batez ere, eta guk irakurri dugun eta pertsonaiek ere irakurri duten ipuinaren klabeak —eta digresioak— aurkitzen saiatzen dira. Alde horretatik, esango genuke Camarero (2014, 11. or.) aipatzen duen “fikzio metaliterario tematikoa” dagoela obrako pasarte horietan, literatur erreferentziak ugariak baitira eta harremanetan jartzen dute obra unibertso literario batekin. Bestalde, ipuinak irakurri eta horiek komentatzean datzan prozesua behin eta berri errepikatzen da eta liburuari forma eta egitura zehatz bat ematen dizkio, metaliteratura egitea obra guztian errepikatzen den gai bat bihurtzeraino. Hortaz, Camarero (2004, 11. or.) zehazten duen “fikzio metaliterario estrukturala” ere badagoela azpimarratu behar da. Bestetik, Erromanek egiten dituen iruzkin metanarratiboak ere ezin dira ahaztu, gertakariak lehenengo pertsonan kontatzen ari denean, batzuetan, idazten ari den momentuari erreferentzia egiten baitio: “eta ni Pragan nago, Píseken, Soro Barturenekin, maistra batekin, eta hau idazten dut hoteletan, eta Ryszard Kapuscinski¹³ naizela iruditzen zait” (40).

Are gehiago, sailkapen zehatzago bat egitearren, esan daiteke marko narratiboan López Gasenik (2008, 34. or.) aipatzen duen “kontatzen ari den istorioarekin zerikusi zuzena duen metaliteratura” egiten dela, pertsonaien arteko solasaldiak zuzenean lotuta baitaude irakurri berri den ipuinarekin eta istorioaren argumentuarekin. Eta, gainera, López Gasenik atal horren barruan sailkatzen duen “benetako zein asmatutako mundu literarioak mintzagai dituen literatura” (2008, 35. or.) izango genuke *Iturriaren* argumentuan, bertan, fikziozko egile bat eta bere sorkuntza literarioak aurkeztu eta gero komentatzen baitira. Alde horretatik, asmatutako mundu literario bat sortzen du Elorriagak *Iturriaren* bitartez, baina lotura estua duena benetako mundu literario batekin, Ekialdeko Europako literaturarekin, hain zuzen, testuartekotasunaren atalean ikusiko den bezala.

Orain arte aipatzen etorri garen solasaldi literario horiei erreparatuz, esan behar da hausnarketa eta ideia ugari azaleratzen direla bertan, bai ipuinei buruzko interpretazioak eta iritziak, bai literaturari zein artifizio literarioei buruz pertsonaiek dituzten ideiak. Elorriagak *Artefaktua* saioan

[13] Ryszard Kapuscinski kazetari eta kronikagile Poloniarra izan zen, garapen bidean zeuden herrialdeetan bidaiatu zuena eta batez ere Afrikan egindako erreportajeengatik ezaguna. Testuinguru horretan kokatu behar da Erromanen aipua, bera ere, Kapuscinski izango balitz bezala, bidaiari bateko kronikak kontatzen ari baita.

(2020) aipatzen du pasarte horietan galderak eta berak ere badituen zalantzak plazaratu nahi izan dituela. Eta hori guztia ukitu umoretsu batez egiten du, Sorok duen hitz egiteko modu bitxi eta ironikoaren bitartez. Horrela, sarritan, saio horiek berez nahasgarriak diren eta buruko min bat baino gehiago sortzen duten ipuinen erantzunak eman beharrean, galdera gehiago sortzen dituzte eta ipuinari buruz mezu zehatzen bat lortu nahi duen irakurleari zalantza gehiago sortzen zaizkio. Beraz, irakurlearen parte hartze aktiboa ezinbestekoa izango da, bai interpretazio posible bat baino gehiago duten ipuin hauetan zenbat sakondu erabakitzeke, bai Sororen eta Eszteren arteko eztabaidek bideratuta ipuina berreraikitzeke. Zentzu horretan, eta irakurleak liburu honen egituraren duen garrantzian sakontzeko, Camareroen hurrengo aipua ekartzea proposa ikusi da:

el lector, al hacer suyo el texto, se convierte en cómplice de todo lo que ocurre en la obra y se transforma, por derecho propio y por el magnetismo de las estructuras formales, en escritor metaliterario, que no sólo construye el sentido del texto sino que también participa en la composición, organización y estructuración de todos los materiales de la obra. De este modo las estructuras formales sirven para tender un puente de unión definitiva entre la escritura y la lectura (Camarero, 2004, 97. or.).

Esan bezala, beste hausnarketetako bat itzulpengintzaren inguruko da. Egiak, itzulpenak pisu handia du liburuan, ipuinak herrialde bakoitzeko hizkuntzan idatzita baitaude, eta horiek euskaratzeko zein gaztelaniaz jartzeko “erosten” dituzte itzultzaileak Sorok eta Erromanek. Bi itzultzaile kontratatzen dituzte bidaia osoan, lehenbizi Joseba, zeina ipuinak txekieratik euskarara itzultzeaz arduratzen den, eta gero Eszter, ipuinak hungarieratik gaztelaniara itzultzen dituen argentinarra. Hemen, gorago esan den moduan, sistema literario eta hizkuntza txikien errealtatea eta mugak ongi islatzen dira, ez delako erraza bi hizkuntza txiki horiek ezagutzen dituen eta, gainera, testu bat itzultzeko gai den pertsona bat aurkitzea. Areago, itzultzailearen lanaren inguruko kontzientzia bat ere badago, Elorriaga bera ere itzultzailea den aldetik. Horrela, presentzia handia du liburuan zehar eta eztabaida literarioetan ere itzultzailearen lanaren inguruko gogoetak bideratuko dira:

—Uste dugu euskaraz idazten duela Iturriak, edo gaztelaniaz, edo ingelesez, eta baten bati ematen diola itzultzeko gero [...] Baina hori guztia jakin behar zenuen, Eszter. Eta gehiago ere bai. Itzultzaileak autorea ezagutu behar duela, Eszter... (90. or.).

Nabarmendu nahi da baita Sorok ipuinetan esplizituki adierazten ez diren gauzak ikusteko duen joera eta ipuinen interpretazioei buruz egiten dituen gogoetak, sarritan sententzioa ematen baitu gehiegi interpretatzen dituela eta berak baino ez dituela ikusten gauza batzuk: “Ala gehiegi interpretatzen ari naiz, betiko moduan, hiperrinterpretazioa? Hori guztia dago hor, ala ezer ez?” (202). Joera honekin baliteke literatur kritikariaren parodia bezalako bat egiten duela, gehiegi ikusteko joera horretan gauzatzen dena. Dena den, irakurlea eta idazlea pertsona bera direla jakiten denean, hots, Soro bera dela Iturria, baliteke hasiera batean zentzurik gabekoak ziruditen iritziak zentzu apur bat bereganatzea.

5. Testuartekotasuna *Iturrian*

Metaliteraturari hertsiki loturik, testuartekotasunak ere pisu nabarmena du Elorriagaren liburu honetan. Metaliteratura ardatz duenez, hots, literatura une oro erdigunean dagoenez, hainbat erreferentzia literario zein kultural biltzen dira. Hain zuzen, marko narratiboan soilik biltzen dira ageriko erreferentzia horiek eta, aitzitik, ipuinetan ez dago inolako testuartekotasun espliziturik.

Oro har, idazleak eta liburuak aipatuko diren arren, zenbait aldizkari edota artista ere agertzen dira, baina berezitasun nagusia erreferentzien jatorriak bereganatzen du: Ekialdeko Europakoak dira testuartekotasun aipu nagusiak, eta, beraz, fisikoki bidaiatzeaz gain literaturaren bitartez ere bidaiatuko da Europako herrialde horietan zehar.

5.1. Testuartekotasun esplizitua

Londres kartoizkoa da eleberriaren amaieran, eskerren atalean, mires-ten dituen idazle batzuk aipatzen zituen Elorriagak: “Ildo bereko esker-erak Slawomir Mrozek, Arthur Conan Doyle, Agatha Christie, Ricard Ruiz Garzón, Anton Pavlovitx Txekhov, Victor Serge, Wilkie Collins, Ādám Bodor eta beste hainbati” (2009, 219. or.). Ekialdeko idazleekiko zaletasuna eta miresmena orduan jada agerikoa bazen, Bodorren eleberriaren euskarazko 2011ko itzulpenak berretsi baino ez du egingo. Eta *Iturriako* Soro irakurzaleak (eta idazleak) ere joera hori nabarmen du. Batetik, Elorriagak (2020) aipatu bezala, berarentzat gaztetan erreferentziazkoak izan diren idazleak biltzen dira: Rulfo (38) eta Borges (160). Baina gehienbat Ekialdeko Europako idazleak ditu hizpide: Txekhov (38), Jan Neruda (38), Maiakovsky (116), Tolstoi (179), Dostoievski (228), Nabokov (235),

Conrad (235) eta Ivan Turgenev (178) zein azken honen *Aita-semeak* (1862) nobela. Azkenik, Miloš Harma (138)¹⁴ ere aipatzen du Sorok.

Bestetik, Txekiar Errepublikan zein Hungarian benetan existitu izan diren pare bat aldizkari aipatzen dira. Txekian, *Květy* (29) aldizkarian argitaratzen baititu Iturriak bere bi ipuinak, eta Hungariari dagokionez, *Élet és Irodalom* (66) eta *Holmi* (66) aldizkarietan. Azken aldizkari horri buruz Erromanek esaten du orain dela hilabete batzuk desagertu zela, eta hori da arrazoia Hungariako ipuin biak ordena kronologikoan ez emateko. Esan behar da, egiazki 2014ko azaroan itxi zutela aldizkari hori, eta, beraz, aipamen horrek argumentua noiz kokatuta dagoen iradoki diezagukeela. Ekialdeko Europako erreferentzia kulturekin jarraituz, abeslari errusiar bat ere aipatzen da: Regina Spektor (219), “Zuloa egin dute” ipuinaren epigrafean. Beraz, salbuespen bakarra dugu hori, esan bezala, ipuinetan zehar ez baita beste testuartekotasun harreman espliziturik agertuko.

Ekialdeko Europatik urrunduz, beste zenbait idazle ere biltzen dira, ingelesak zein frantziarrak denak: Proust (179), Albert Camus (183), Verne (233), Tolkien (235) edo Ishiguro (235). Nabarmendu nahi da, literatura kanoniko edo handietan idazten duten idazle hauek liburuaren amaieran biltzen direla, Alan Pienaarrekin batzen direnean, bera ingelesa baita, baina ordura arte literatura handi hauei ez zaie erreferentziarik egingo. Bestalde, greziar zein erromatar mitologia eta literaturari eginiko erreferentziak ere badaude: Tiresias (199) greziar igarle mitikoa; Homeroren *Odisea* (62) eta bertako Itaka zein Telemako eta Polifemo; eta azkenik, Soro irakurtzen ari den Plauto (67) erromatarra. Gainera, testu erlijiosoak ere behin baino gehiagotan aipatzen dira: *Hildakoen liburua* (199), *Biblia* (116, 202) zein *Tora* (202).

Horiez gain, bestelako aipamen batzuk ere egiten dira: Dali margolaria (116), zeina aipatu dugun surrealismoarekin lotuko genukeen; Hobbes (117) eta Engels (196) filosofoak; Ryszard Kapuscinski (40) kazetaria; Reinhold Messner (40) alpinista¹⁵ eta Freud (116) psikoanalista. Bestalde, ipuinen plano intradiegetikoa eta hari narratiboaren arteko ezberdintasunean sakontze aldera, esan behar da hari narratiboko pertsonaien jato-

[14] Miloš Harma, Bohumil Hrbal txekiar idazlearen *Trenes Rigurosamente Vigilados* (1965) nobelako protagonista da. Eleberrri horren euskarazko itzulpena egin zuen Fernando Reyk: *Zorrotz begiraturatuko trenak* (Alberdania, 2002).

[15] Reinhold Messner alpinista eta esploratzaile italiarra *SPrako tranbia* liburuan ere aipatzen du Elorriagak, protagonistak 8000 metroko mendiekin duen obsesioarekin lotuta. Lan honetan Erromanek aipatzen du bere izena, bera ere esploratzaile baten antzera baitabil, Europa zeharkatuz Iturriaren bila.

rria ezagutzen dugula, bai baitakigu Erroman, Soro zein Iturria euskaldunak direla, baina hala ere, ez da euskararekin edota Euskal Herriarekin zerikusia duen testuartekotasun harremanik biltzen. Salbuespen bakarizat, karlistadak eta bertan garrantzia izan zuten pertsonaiak aipatzen dira, Sororen beste obsesio bat baitira hauek. Hala, hurrengo izenak aipatzen dira: Espartero (28), Maroto (28), Muñagorri (28), Zumalakarregi (28). Hortaz, ipuinetan kronotopo indeterminatua eta horrek ipuinei ematen dien unibertsaltasuna ditugun bitartean, hari narratiboan Ekialdeko Europako erreferentziak biltzen dira gehienbat, nahiz eta protagonisten jatorriak ere garrantzia izan.

Azkenik, erreferentzia esplizituak bukatutzat emanez, intratestualitateari buruzko aipamen txiki bat egin nahi dugu, hau da, lan honek Elorriagaren obrarekin duen harremana mahaigaineratu nahi da. Aurrez aipaturiko zahartzaroaren gaiak eta Messner alpinistaren aipamenaz gain, *SPrako tranbia* nobelarekiko lotura ikusi baita “Lanbrotan” ipuinean ere. Hain zuzen, nobelaren hasiera zein ipuina, biak girotzen baitira ospitale batean eta protagonistetako bat memorian kalteak dituen zahar bat da bietan. Areago, bi lanetako protagonistek Rosa izena darabilte uneoro ahotan eta horrek eragiten du, batez ere, ipuina *SPrako tranbia* nobelarekin lotzea.

5.2. Testuartekotasun inplizitua

Iturria liburuaren gainean Txani Rodriguezek (2019) egindako elkarrizketa batean, aspaldian gustatu zaizkion idazleak zein diren galdeztzean hurrengoak aipatzen ditu Elorriagak: “Leo Perutz, Bohumil Hrabal, Jan Neruda, Slawomir Mrozek, Àdám Bodor”. Eta, obran zehar Jan Neruda aipatzen bada ere, beste hainbat autoreri eginiko omenaldia inplizituki jorratzen da.

Lehendabizi, Àdám Bodorrek idatzitako eta Elorriagak itzulitako *Artzapezpikuaren bisita* liburuarekin dituen antzekotasunak hartuko dira oinarritzat. Bodorren liburua Bogdanski Dolina izeneko herri imaginario batean kokatzen da eta giroa oso grisa da uneoro: herria zabortegiz inguratua dago eta zeruaren urdina ikusi ere ez da egiten, hodei grisek esaltzen baitute dena. Gaua iristen denean zaborretara hurbiltzen diren animalia basatiek eta kaioen zaratek hartzen dituzte kaleak, eta jendea, bitartean, artzapezpikua herrira noiz etorriko esperoan dago. Tonua ez da batere umoretsua, herrian bizi den errealitateak ere ez baitu uzten horretarako betarik: erregimen eklesiastiko batek gobernatzen du herria

eta honekin bat egiten ez dutenak konzentrazio esparru batera bidaltzen dituzte, biriketatik gaixo dagoen jendearekin batera, elizak kaleak garbitu nahi baititu artzapezpikua datorren egunerako. Hori da liburuaaren argumentua, eta beronek iradokitzen duen bezala, giroa eta tonua ilunak dira oso, eta gertakariak harrigarriak zein bitxiak. Zentzu horretan, bat egiten du *Iturriako* ipuinetako giroarekin zein ezusteko gertakariekin. Eta, areago, esan behar da errealismo magikoaren zantzuak ere aurki daitezkeela lan bietan.

Horrekin batera, testuartekotasun esplizituarekin jazo bezala, Ekialdeko Europari eginiko keinu eta omenaldi implizituak nagusituko dira¹⁶. Izan ere, Ekialdeko Europa erdigunean jartzen du Elorriagak eta lurralde horietako literaturari eginiko omenaldi gisa ere ikus daiteke liburua, berak aitortu bezala (Rodríguez, 2019). Hortaz, bere ipuinen jatorria edo iturria idazle horiengan bilatu beharko litzateke eta horiengandik edan duela aitortzen du liburuaaren bitartez. Hori horrela, Pragan egingo duten lehen geldialdia Hrabal, Neruda zein Leo Perutz eta bere *Gauetz harrizko zubiaren azpian* (Elkar, 2019) ipuin laburren zikloari eginiko omenaldia litzateke; era berean, Poloniara eginiko bidaiak Mrozek dakarkigu gogora eta Ādám Bodorri eginiko keinua Hungarian legoke, errumaniarra izanik hungarieraz idazten duen heinean.

Halaber, Ekialdeko Europako literatur-sistema txiki edo bazterrekoiei eginiko omenaldi gisa ere uler daiteke lan hau. Eta hain zuzen, beste literatur-esparru txiki batean idazten duen idazle baten begietatik egiten zaio omenaldia. Elorriagak, euskaratik, literatura txiki horiekiko apustua egiten du, eta liburuan bertan ere nabarmentzen da apustu hori. Izan ere, Sorok euskaraz idazten du, baina ipuinak herrialde bakoitzeko hizkuntzan argitaratzen dira, eta berriz itzularazten dituenean, Sorok euskaraz nahi ditu irakurri. Apustu hori argi ikusten da liburuiko testuartekotasun erreferentzien hierarkian ere: lan osoan zehar, aipaturiko herrialde horietako idazleak dituzte ahotan protagonistek eta soilik amaiera aldera agertzen dira idazle ingeles zein frantsesen izenak, batik bat Sororen laguna den Alan Pienaar ingelesaren etxera hurbiltzen direnean. Horregatik, Ezkerrak (2019) aipatzen duen bezala: “liburuak literatura unibertsalaren gaineko gogoeta interesgarria eskaintzen du”.

[16] Aitzitik, Ekialdeko Europatik kanpo, esan daiteke liburu honetako “Bederatzi egun” ipuinak harremana duela Julio Cortázarren “Etxe hartua” ipuinarekin: Cortázarren ipuinean ere etxea utzi beharko dute protagonistek, agerian azaltzen ez diren arrazoiengatik eta gertakarien aurrean pertsonaiek hartzen duten jarrera pasibo-onartzalea ere bi ipuinetan ageri da, are surrealistagoa bihurtuz egoera.

Literatura horrekiko apustua ikus daiteke protagonistek Austriako ipuina ez komentatzeko hartzen duten hautuan ere. Kasualitatea zein ez, Austriako ipuin hau da Europan erdialderen kokatutakoa eta beronek du Iturriaren ipuinen artean kalitate txarra. Azkenik, gogoeta hori pizten duen beste hazi bat liburuaren amaieran dago, Pienarren eta Sororen arteko elkarrizketan. Solasaldi horretan ezagutarazten baita Sorok Ingalaterran nahi zituela argitaratu ipuinak (240), baina Pienarri bidaltzean, honek Europan zehar publikatzen dizkio. Hain zuzen, bere lagunak sistema literario bazterrekoago batzuen aldeko apustua egiten du eta horiek dira liburuaren jatorrian egongo diren beste iturriak ere.

6. Ondorioak

Ikusiriko ezaugarri formalek eta elementu bateratzaileek argi erakusten dute *Iturria* ipuin laburren ziklo bat dela. Kontzeptua definitzerakoan adierazi bezala, ipuin laburren zikloa independenteak diren baina aldi berean interdependentzia edo interrelazio bat gordetzen duten ipuinek osatzen duten liburua da. *Iturriak*, ezaugarri horiek betetzen ditu, besteak beste, ipuinak harilkatzen dituzten zenbait elementu biltzen baititu, hala nola, gaiak, espazioa zein denbora, pertsonaiak edota girotzea. Horrez gain, sare bat osatzen laguntzen duen marko narratibo bat ere badu, eta, alde horretatik, eleberrri traza gehiago hartzen du soilik ipuinez osatuta dauden ipuin laburren zikloak baino, eta, era berean, batasun handiagoa lortzen du. Izan ere, ipuinen plano intradiegetikoak eta kanpoko planoak sortzen duten kontraste osagarriak ere kontakizuna puzzle baten antzera lotzera eramaten du eta horrek ematen dion batasunak ipuinen arteko hutsuneak eta zatiketa gaingidizera bideratzen du.

Alderdi metaliterarioari dagokionez, esan daiteke literatur sorkuntza ulertzeko eta bizitzeko modu bat ematen dela aditzera; hots, literatura sortu, birsortu, itzuli zein komentatzean gauzatzen dena. Eta, era berean, Sororen obsesioak azaleratzen ditu, hiltzeaz dagoen agure honek jolas hori guztia sortzen baitu herentzia literario duin bat uzteko eta bere obra ez dela zaharkitu ziurtatzeko. Solasaldi horietan, irakurlearen parte-hartze handia eskatzen du obrak, berau, Camareroen (2004) hitzak hartuz, irakurle metaliterario bihurtzen baita, bere partaidetza eskatuko baitu liburuak ipuinen arteko interrelazioak ikusterako orduan zein interpretazioak egiterakoan. Halaber, uneoro literatura erdigunean dagoenez, erreferentzia literario ugari biltzen dira eta Elorriagak miresten dituen idazleak nabarmentzen dira, bai esplizituki eta bai inplizituki, fisikoki

bidaiatzeaz gain literaturaren eskutik ere bidaiatzea ahalbidetuz. Hain zuzen, Ekialdeko Europa jartzen da erdigunean, herrialde horietako literaturaren aldeko apustua eginez, Elorriagak aitortu bezala omenaldi bat egin nahi izan baitie idazle horiei. Bestetik, ezin ahaztu, sistema literario txiki horien aldeko hautuan itzulpengintzak ere garrantzia hartzen du, hizkuntza txiki horien errealitatea agerian utziz.

Hori guztia bilduz, Elorriagak ipuingintzari heldu dio liburu honekin, ipuin laburren zikloaren egiturari jarraituz. Egitura aldetik berritasuna ekarri du hortaz, bere ibilbidean beste liburu batzuekin egin izan duen antzera. Gaiei dagokienez, Ezkerrak (2019) azpimarratzen duen bezala, ipuinak arketipoen inguruan eraikitzen dira, baina aldagetak eskaintzen dituzten heinean, berritasuna ere ekarri dute. Arketipoen inguruan eraikia egoteak eta leku eta denbora zehaztugabe batean gertatzeak uni-bertsalak bihurtzen ditu ipuinak, edonon gertatzeko bezalakoak eta edozein hizkuntzatarata itzultzeko modukoak.

Laburbilduz, genero gatazka auziak aintzat izanik eta metaliteraturak zein testuartekotasunak duten garrantzia nabarmenduz, ondorioztatu dezakegu Elorriagak Iturriari buruz idazten badu ere, Iturriak Elorriagaren idazketa eta literatura jorrazteko jatorriari buruz ere argibide asko biltzen dituela.

7. Bibliografia

- Ahoz aho. (2019). “Iturria’: adiskidetasuna, literatura eta zahartzaroari buruzko ipuin bilduma”. Eitb.eus 2019-11-19.
 <<https://www.eitb.eus/eu/telebista/programak/ahoz-ahobideoak/oso/6829999/bideoa-unai-elorriaga-iturria-ipuin-liburua-aurkezten/>> [2023-10-25].
- Antonaya, M. L. (2000). EL CICLO DE CUENTOS COMO GÉNERO NARRATIVO EN LA LITERATURA ESPAÑOLA. *Rilce. Revista de filología hispánica*, 16.3, 2000, Iruñea, 434-478.
- Artefaktua. (2020). “Unai Elorriaga”. EITB Nahieran 2021-01-11.
 <<https://www.eitb.eus/eu/nahieran/artefaktua/3-denboraldia/oso/6552/164566/>> [2023-10-25].
- Azkorbebeitia, A. (1998). *Joseba Sarrionandia: irakurketa proposamen bat*. Bilbo: Labyru Ikastegia.

- Barberena, E. (2020). "Europa. Elorriaga. Hibridoa". *Goiena.eus* 2020-10-04. <<https://kritikak.armiarma.eus/?p=8153>> [2023-10-25].
- Bodor, A. (2011). *Artzapezpikuaren bisita*. Donostia: Elkar (Itzul.: Unai Elorriaga).
- Camarero, J. (2004). *Metaliteratura. Estructuras formales literarias*. Bartzelona: Anthropos.
- Camarero, J. (2014). *La ficción metaliteraria*. Madril: Editorial Académica Española.
- Dunn, M. & Morris, A. (1995). *The Composite Novel: The Short Story Cycle in Transition*. New York: Twayne.
- Egaña, I. (2015). *Izan gabe denaz. Hogeita hamar urte hedabideetako euskal literatur kritikan*. Donostia: Utriusque Vasconiae.
- Elorriaga, U. (2001). *SPrako tranbia*. Donostia: Elkar.
- Elorriaga, U. (2019). *Iturria*. Iruñea: Susa.
- Ezkerra, E. (2019). Unibertsaltasunaren bila. *Gara* 2019-12-14. <<https://kritikak.armiarma.eus/?p=7899>> [2023-10-24].
- Gutiérrez Retolaza, I. (2000). *90eko hamarkadako narratiba berria: Literatur kritika*. Bilbo: Labayru Ikastegia.
- Igerabide, J.K. (2008). Metaliteratura. In L. Otaegi (ed.), *Literatura Terminoen Hiztegia*. <https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_xslt&view=frontpage&layout=lth_detail&Itemid=474&search=metaliteratura> [2023-10-25].
- Ingram, Forrest L. (1971). *Representative Short Story Cycles of the Twentieth Century: Studies in a Literary Genre*. The Hague: Mouton.
- López Gaseni, M. (2008). *Mozorroa ispiluan*. Donostia: Erein.
- Madariaga, J. (2019). Unai Elorriaga: 'Nobelaz mozorrotutako ipuin-liburua da hau'. *Post-data* 2019-11-26. <<https://postdata.elkar.eus/unai-elorriagaren-iturria/>> [2023-10-24].
- Olaziregi, M. J. (1998). *Bernardo Atxagaren irakurlea*. Donostia: Erein.
- Retolaza, I.: ikus Gutiérrez Retolaza, I. (2000).
- Rodríguez, T. (2019). Unai Elorriaga: 'Iturria' es un libro de cuentos disfrazado de novela. *El Diario Vasco* 2019-12-06.

- <<https://www.diariovasco.com/culturas/libros/unai-elorriaga-iturria-20191206092404-nt.html>> [2023-10-24].
- Sampedro, A. (2019). Idazlearen mamuak eta mamarroak. *Berria* 2019-11-17. <<https://kritikak.armiarma.eus/?p=7879>> [2023-10-24].
- Smith, J. (2011). *One Story, Many Voices: Problems of Unity in the Short-Story Cycle*. Bloomington: Indiana University.
- Smith, J. (2018). *The American Short Story Cycle*. Edinburgo: Edinburgh University Press.
- Visser, I. (2018). *Unresolved Tensions: William Faulkners The Unvanquished as a Short-Story Cycle*. *English Studies*, 99:8, 2018, Groningen, 972-986.
- Waugh, P. (1984). *Metafiction. The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. London /New York: Routledge.
- Zaldua, I. (2021). Nobelen amaieraz. *Deia* 2021-05-01. <<https://kritikak.armiarma.eus/?p=8340>> [2023-10-24].